

ROCZNIKI TEOLOGICZNE
Tom XLI, zeszyt 4 – 1994

Ks. TADEUSZ FITYCH
Wrocław

„MĄDROŚĆ I WIEDZA KUZAŃCZYK W SPOJRZENIU NA TERAŹNIEJSZOŚĆ”

Sprawozdanie z sympozjum, Trewir, 29 – 31 III 1990 r.

Trewir – najstarsze miasto w Republice Federalnej Niemiec, jest siedzibą jednego z dwudziestu fakultetów teologicznych. Fakultet ten w dniach od 29 do 31 marca 1990 r. gościł około 200 osób przybyłych z 17 krajów (w tym także z trzech ośrodków polskich: Instytutu Filozofii Średniowiecznej PAN-u, Instytutu Tomistycznego w Warszawie oraz Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu) na sympozjum, zorganizowanym przez „Cusanus Gesellschaft” (powołany do istnienia w 1960 r.) i tamtejszy Institut für Cusanus-Forschung na temat: „Mądrość i wiedza. Kuzańczyk w spojrzeniu na terażniejszość” („Weisheit und Wissenschaft. Cusanus im Blick auf die Gegenwart”).

Przed 550 laty, a dokładniej 12 lutego 1440 r., wybitny syn trewirskiej diecezji, kard. Mikołaj z Kuzy (1401-1464)¹, matematyk², filozof³ i teolog zdołał ukończyć

¹ Bibliografia Kuzańczyka jest systematycznie gromadzona w „Mittellungen und Forschungsbeiträge der Cusanus-Gesellschaft”, Matthias Grünewald Verlag Mainz 1961 (dalej cyt. MFCG).

Zob. E. V a n s t e e n b e r g h e, *Le cardinal Nicolas de Cues (1401-1464). L'action – la pensée.* [Pargi 1920] (przedruk Minerwa, Frankfurt a. M 1963); E. M e u t h e n, *Die letzten Jahre des Nikolaus von Kues. Biographische Untersuchungen nach neuen Quellen*, Westdeutscher Verlag, Köln und Opladen 1958; t e n ż e, *Nicolaus von Kues und die Geschichte*, MFCG, 13(1978), s. 234-252; t e n ż e, *Nicolaus von Kues (1401-1464). Skizze einer Biographie*, Aschendorff, Münster i. W. 1982³; W. B a u m, *Nicolaus Cusanus in Tirol. Das Wirken des Philosophen und Reformators als Fürstbischof von Brixen*, Verlag Athesia, Bolzano 1983.

² Zob. m.in.: W. B r e i d e r t, *Mathematik und symbolische Erkenntnis bei Nikolaus von Kues*, MFCG, 12(1977), s. 126-166; J. E. H o f m a n n, *Zur Einführung*, [w:] *Nicolaus von Cues. Die mathematische Schriften*, red. J. Hofmann i J. E. Hofmann, Meiner Hamburg 1952, s. IX-XLV [1972²].

³ Zob. m.in.: J. R i t t e r, *Die Stellung des Nikolaus von Cues in der Philosophiegeschichte. Grundsätzliche Probleme der neunten Cusanus-Forschung*, „Blätter für deutsche Philosophie”,

swe kolejne dzieło o charakterze filozoficzno-teologicznym – *De docta ignorantia*, dedykowane swemu przyjacielowi kard. Giuliano Cesariniemu (1398-1444)⁴ Ono to wraz z pozostałym jego dorobkiem tego samego typu stanowiło bazę prac tegorocznego sympozjum⁵ Jak wiemy, problem, który interesował wielkiego Kuzańczyka we wspomnianym dziele, to relacja pomiędzy prawdą wiary a prawdą umysłu, prawdą objawioną a filozofią. Ten niezwykle oryginalny myśliciel, żyjący na pograniczu średniowiecza i czasów nowożytnych (współczesny naszemu, ciągle mało znanemu Jakubowi z Paradyża, 1386-1464), wraz z przedstawicielami filozoficznej myśli starożytnej i średniowiecza dostrzegał różnicę i wewnętrzny związek zachodzący pomiędzy w i e d z ą i m ą d r o ś c i ą. Wyżej cenił mądrość, dostrzegając w niej materię dla osiągnięcia przez ducha ludzkiego swej pełni.

Celem tegorocznego forum wymiany wyników badań nad twórczością Kuzańczyka było wydobywanie z niej i prezentacja właśnie tych dwu pojęć: „mądrości” i „wiedzy”, wraz z ukazaniem ich wzajemnej zależności, zauważanej w czasach nowożytnych⁶, oraz podjęcie próby skonfrontowania koncepcji mądrości Mikołaja z Kuzy z sapiencjalnymi koncepcjami powstałymi na terenie Azji Wschodniej.

Prace sympozjum zainaugurowano w pobliskim Bernkastel-Kues (oddalonym ok. 30 km na północny wschód od Trewiru), gdzie na mocy testamentu Wielkiego Kuzańczyka powstała fundacja ze szpitalem i dobrze zachowaną do dziś jego cenną biblioteką.

Po uroczystym pozdrowieniu przybyłych przez senatora doktora Helmuta Gestricha, przewodniczącego Cusanus-Gesellschaft, i oficjalnym otwarciu obrad sympozjum przez przewodniczącego konferencji episkopatu niemieckiego bpa Karla Lehmana swe pozdrowienia przekazali także premier Nadrenii doktor Karol Ludwig Wagner (który nie

13(1939), s. 11-15; K. J a c o b i, *Die Methode der cusanischen Philosophie*, Freiburg München 1969; t e n z e, *Nicolaus von Kues. Einführung in sein philosophisches Denken*. Freiburg München 1979.

⁴ Chodzi o Giuliano Cesariniego, późniejszego kardynała. Kuzańczyk poznał go w okresie studiów w Padwie. Był on przewodniczącym soboru bazylijskiego w r. 1432 – w okresie, kiedy uczestniczył w nim także Mikołaj z Kuzy. Temat relacji Kuzańczyka z Cesarinim publikuje Raymond Klibansky w załączniku do III księgi editio minor *Docta ignorantia – Zur Geschichte der Uebelieferung der Docta ignorantia des Nikolaus von Kues*, Meiner, Hamburg 1977, s. 207 nn.

⁵ Najważniejsze krytyczne wydania *Opera omnia* Mikołaja z Kuzy:
1488 – *Dzieła zebrane* w Cod. Cus. 218 i 219 w Strasburgu przez Martina Flasha; następna ich edycja miała miejsce w Italii, na zamku Corte Maggiore koło Piacenzy;
1514 – Paryż, Jacques Le Fèvre (Faber Stabulensis apud J. Badium Ascensium), przedruk – Minerva, Frankfurt nad Menem 1962;
1565 – Bazylea, Henri Petri (Enricus Petrus);
1932 – *Nicolai de Cusa Opera omnia. Jussu et auctoritate Academiae Litterarum Heidelbergensis ad codicum fidem edita*, Lipsiae, Hamburg, ex aedibus Felicis Meiner, 1932. Ogółem wydano 20 tomów: I. *De docta ignorantia*, ed. E. Hoffmann et R. Klibansky, Lipsiae 1932; II. *Apologiae doctae ignorantiae*, ed. R. Klibansky, Lipsiae 1932.

⁶ Zob. m.in.: G. G a w l i c k, *Zur Nachwirkung cusanischer Ideen im siebzehnten und achtzehnten Jahrhundert*, [w:] *Nicolo Cusano agli inizi del mondo moderno*, Sansoni, Firenze 1970, s. 225-239.

mogąc uczestniczyć w sympozjum osobiście, wysłał swego przedstawiciela) oraz rektor Trewirskiego Uniwersytetu profesor doktor Jörg Hasler.

Z powodu choroby profesora Rudolfa Haubsta, organizatora sympozjum, założyciela Institut für Cusanus-Forschung, niezwykle zasłużonego dla badań nad myślą Kuzańczyka, odczytany został jego wykład inauguracyjny – *Nowość w „De docta ignorantia” – Das neue in de docta ignorantia (vollendet am 12. Februar 1440)*⁷

Prezentując zawartą w tym dziele wielką sumę poznania Boga, świata i człowieka, profesor Haubst podkreślał fakt, że Wielki Kuzańczyk zawarł w nim swe doświadczenie w kwestii mądrości. Zdaniem Mikołaja z Kuzy stanowi ona szczególny rodzaj niewiedzy (*docta ignorantia*), do której dochodzi się nie tyle na drodze poznania dedukcyjnego, co raczej dzięki „światłu otrzymanemu z góry” Ziemskie poznanie Boga jest bowiem osiągnięciem Nieosiągalnego. Po zaakcentowaniu zależności koncepcji myślowej Mikołaja z Kuzy od Dionizego Pseudoareopagity, św. Alberta i platończyków prelegent scharakteryzował Kuzańczykowy sposób myślenia:

1. *D o c t a i g n o r a n t i a* – tzn. uczona niewiedza. Nasze poznanie jest koniekturalne, a jego owocem jest uczona niewiedza;

2. *A p r i o r y c z n o ś ć*. Nasz duch jest odbiciem boskiej jedności. Tylko intelekt ma możliwość poznania istoty Boga;

3. *D i a l e k t y k a*, tzn. ścieranie się przeciwieństw. W nieskończoności jest możliwość pojęcia jedności, różnorodności i przeciwstawieństw;

4. Kuzańczyk usiłuje wyjaśnić relację pomiędzy skończonością i nieskończonością za pomocą analogii matematycznej, a nie analogii bytu.

Następnie profesor Haubst omówił nowość Kuzańczykowej chrystologii, posługując się pięcioma kategoriami myślowymi: 1) *docta ignorantia* – termin zaczerpnięty ze św. Augustyna i św. Bonawentury, 2) jedność przeciwieństw, 3) trynitarność wszechświata, którego centrum stanowi Bóg, 4) człowiek ukoronowaniem kosmosu, 5) Jezus Chrystus pełnią stworzenia i zbawienia ludzkości⁸

W kolejnym wystąpieniu składającym się na program inauguracyjnego wieczoru profesor uniwersytetu w Padwie Giovanni Santinello zreferował Kuzańczykowe rozumienie „mądrości” i „nauki” poprzez ukazanie jedności i różnic zachodzących pomiędzy tymi pojęciami – „Kuzańczykowe rozumienie mądrości i wiedzy”⁹ Ich podobień-

⁷ Oto niektóre z jego prac: *Docta ignorantia*, R. Haubst, Trier 1990; R. H a u b s t, *Das Bild des Einen und Dreieinen Gottes in der Welt nach Nikolaus von Kues*, Paulinus Verlag, Trier 1952; *Die Christologie des Nikolaus von Kues*, Freiburg i. Br. 1956; *Zusammenfassende Erwägungen (zur Interpretation von „de coniecturis”)*, MFCG, 8(1970), s. 192-198; *Der Evolutionsgedanke in der cusanischen Theologie*, [w:] *Nicolo Cusano agli inizi del mondo moderno*, Sansoni, Firenze 1970, s. 295-307.

⁸ Zob. także prace: J. D o y o n, *La christologie de Nicolas de Cusa*, [w:] *Le Christ hier, aujourd'hui et demain*, edd. R. Laflamme, M. Gervais, Quebec 1976, s. 171-190; H. M e i n h a r d t, *Der christologische Impuls im Menschenbild des Nikolaus von Kues. Erwägungen – eines Philosophen über den christlichen Humanismus im dritten Buch von De docta ignorantia*, MFCG, 13(1978), s. 105-116; S. S c h n e i d e r, *Die »Kosmische« Grösse Christi als Ermöglichung seiner universalen Heilswirksamkeit, and der Hand des kosmogonischen Entwurfes Teilhard de Chardin und Christologie des Nikolaus von Kues*, Aschendorff, Münster i. W. 1979.

⁹ Jest on autorem włoskiego przekładu *La docta ignorantia; Le congetture*, tłum. G. Santinello.

stwa i różnice” („Weisheit und Wissenschaft im cusanischen Verständnis. Ihre Einheit und Unterschiedenheit”).

Rozpoczynając systematyczne omówienie różnic, prelegent podkreślił, że według tradycji arystotelesowsko-tomistycznej podstawę różnicy pomiędzy „mądrością” a „wiedzą” stanowi treść poznania, natomiast u Kuzańczyka różnicę tę wyraża sam sposób poznania. Jej apogeum przejawia się w tym, że *n a u k a* według niego jest pozytywnym zaprzeczeniem poznania, a z kolei *m a d r o ś ć* jest negacją poznania intelektu jako tzw. *docta ignorantia*. Mądrość jest więc czymś więcej niż teologia pozytywna lub negatywna. Charakteryzując związek zachodzący między interesującymi nas pojęciami, autor referatu podkreślił, że dla Kuzańczyka *n a u k a* stanowiła historyczną wielość języków poznania, zaś *m a d r o ś ć* niosła z sobą możliwość ich konwergencji. Ponadto ów wielki kardynał twierdził, że owej konwergencji można doświadczyć podczas praktycznego naukowego poznania, co więcej, miałyby ona stanowić swego rodzaju „pokarm dla wiecznej mądrości”. Ponadto zdaniem Kuzańczyka niemożliwe jest dotarcie do czystej mądrości bez wiedzy naukowej.

Drugi dzień prac sympozjum, które przeniosło swe obrady do auli promocyjnej byłego uniwersytetu trewirskich jezuitów, rozpoczął wykład profesora Klausa Reinhardta z Trewiru. Odpowiedzią na postawiony przezeń problem: jaką rolę odgrywa Chrystus w Kuzańczykowej koncepcji mądrości, zawierał już sam temat jego wystąpienia – „Chrystus – Słowo i Mądrość Boga” („Christus – Wort und Weisheit Gottes”).

Referent po zaakcentowaniu niegasnącej aktualności tej tematyki w postaci współczesnego zapotrzebowania na chrystologię sapiencjalną i ukazaniu prób jej sformułowania w wydaniu m.in. J. Ratzingera i R. Kastnera skupił swój wykład wokół czterech zagadnień. Profesor Reinhardt ukazał Kuzańczykowe rozumienie mądrości, zogniskowane za pomocą danych biblijnych i patrystycznych na osobie Chrystusa, następnie zagadnienie Odwiecznej Mądrości Boga Ojca, wyrażającej się w kreatywności Bożego Słowa, a także mądrości widzianej jako absolutna równość, która dla Kuzańczyka ma znaczenie trynitarne. Dlatego to każdy ludzki wysiłek na rzecz równości był pojmowany przez Mikołaja z Kuzy jako przybliżanie się do mistycznego zjednoczenia, czyli ekstazy. Z kolei autor referatu przedstawił dynamicznie pojmowany problem wcielenia mądrości w Chrystusa i niewymierność tego procesu ujmowanego zarówno z perspektywy Boga, jak i człowieka. Swój wykład profesor Reinhardt zamknął omówieniem życia Chrystusa jako objawienia mądrości Boga Ojca. Ukazał on Chrystusa jako nauczyciela mądrości, założyciela szkoły mądrości oraz tego, który był jej doskonałym wypełnieniem i zrealizował ją przez fakt śmierci i zmartwychwstania.

Autorem drugiego w tym dniu referatu – „Mądrość jako warunek i spełnienie dążeń ludzkiego ducha” („Weisheit als Voraussetzung und Erfüllung der Sehnsucht des menschlichen Geistes”), był sekretarz instytutu badań nad myślą Mikołaja z Kuzy – profesor Klaus Kremer z Trewiru¹⁰ Swoją tezę przedstawił, ukazując prymat mą-

lo, Rusconi, Milano 1989 oraz autorem książki *Introduzione a Niccolò Cusano*, Laterza, Roma-Bari 1971 i 1987² (wraz z najnowszym zestawieniem bibliografii).

¹⁰ Wśród jego innych prac na ten temat znajdujemy: K. K r e m e r, *Erkennen bei Nikolaus von Kues. Apriorismus–Assimilation–Abstraktion*, MFCG, 13(1978), s. 23-57.

drości, dostrzegany najpierw jako fenomen tęsknoty ludzkiego ducha za dotarciem do boskiej mądrości przyjmującej postać *docta ignorantia*, następnie opisał mądrość jako realizację ludzkiego ducha. To ona, jego zdaniem, prowadzi do nasycenia, ukojenia i uszczęśliwienia intelektualnej natury człowieka. Wykład zamknęło omówienie mądrości, której żywym obrazem jest ludzki intelekt.

Popołudniową część sympozjum rozpoczął przedstawiciel Instytutu Tomistycznego z Heidelbergu doktor Hans Gerhard Senger niezwykle cennym metodologicznie wykładem pt. „Greckie i biblijno-patrystyczne podłoże Kuzańskiej koncepcji sapiencjalnej” („Griechisches und biblisch-patristisches Erbe cusanischen Weisheitsspekulation”).

W próbie ukazania „korzeni” i struktur myślowych odziedziczonych przez Mikołaja z Kuzy referent zarysował panoramę wielorakich wysiłków zdobywania mądrości, a usystematyzowaną pod kątem różnicy zachodzącej pomiędzy *sapientia increata* a *sapientia creata*. Punktem wyjścia omawianego wykładu było ukazanie istnienia w filozofii greckiej dwu odmiennych koncepcji mądrości: pierwszej w wydaniu Platona (mądrość pojmowana jako wiedza, atrybut boga oraz jako ludzkie poznanie niewiedzy) i drugiej, reprezentowanej przez Arystotelesa (dla niego mądrość stanowiła wiedzę boską jak też zasadę i przyczynę poznania najważniejszych rzeczy).

Kolejną płaszczyznę analiz doktora Sengera stanowiły dane biblijne i patrystyczne zawarte w twórczości Wielkiego Kuzańczyka. Podkreślał on proces stopienia się w patrystyce sapiencjalnych przekazów biblijnych Starego i Nowego Testamentu ze spekulacjami filozofii antycznej w te same kwestie. Miało to miejsce zarówno u łacińskich (Augustyn, Ambroży, Grzegorz Wielki, Hilary, Laktancjusz), jak też i greckich (Euzebiusz, Grzegorz z Nazjanzu, Orygenes) Ojców Kościoła. Referent ukazał przy tym, że na Kuzańczykowej koncepcji zaciążyli głównie dwaj platończycy: św. Augustyn i Pseudo-Dionizy. Od pierwszego z nich przejął Mikołaj z Kuzy hierarchię mądrości, możliwość uczestnictwa w niej, dychotomię mądrości (*scientia mundana* i *doctrina christiana*), mądrość jako istotę samoświadomości, kosmiczny wymiar mądrości oraz traktowania wewnętrznego doświadczenia jako miejsca spotkania z mądrością. Z kolei filozofia chwały, stanowiąca zwieńczenie sapiencjalnych koncepcji Kuzańczyka, została zapożyczona od Pseudo-Dionizego Areopagity. Doktryna ta, sięgająca swymi korzeniami do danych Starego Testamentu, jak też do filozofii enkomiologicznej (Platon, Sokrates, Arystoteles), przeżyła swą ewolucję i dotarła do Kuzańczyka za pośrednictwem Alberta Wielkiego. Tak więc, zdaniem prelegenta, Kuzańczyk mówiąc o *scientia laudis* i aretologii podjął pawłowo-augustyniańską sztukę umierania, akcentując ich historiozbowczy charakter. Kuzańczykowa *scientia laudis* stanowiła szczyt poznania mądrości, stąd to na niej budował uniwersalną ascezę bytowania człowieka.

Autorem następnego referatu – „Czy Kuzańczyka można określić mianem prekursora nowożytnych nauk przyrodniczych?” („Cusanus als Wegbereiter der neuzeitlichen Naturwissenschaft?”) – był doktor Stefan Schneider z Losheim¹¹

Na wstępie postawił on pytanie: Czy w ogóle można mówić o oddziaływaniu Mikołaja z Kuzy na powstające nauki przyrodnicze, a następnie scharakteryzował ów wpływ,

¹¹ Jest on autorem szeregu prac z tej dziedziny, zob. m.in.: S. S c h n e i d e r, *Gott-das Nichtandere. Untersuchungen zum metaphysischen Grunde bei Nikolaus von Kues*, Aschendorff, Münster i. W 1970; t e n ż e, *Die „Kosmische” Grösse Christi*.

analizując sześć Kuzańczykowych dzieł. Zastług myśliciela na tym polu dopatrywał się, doceniając m.in. poniższe aspekty jego doktryn:

- kosmologiczną koncepcję wszechświata zbudowaną na przesłankach metafizyczno-spekulatywnych;
- teorię poznania, akcentującą konieczność eksperymentu, potrzebę rozumowania kwantytatywnego i kluczową rolę matematyki;
- Kuzańczykowe zainteresowanie zarówno problematyką przedmiotu poznania, jak i samym poznaniem, jego granicami i zróżnicowaniem.

Trzeciego dnia na forum sympozjum wystąpił profesor uniwersytetu z Moguncji Josef Stallmach, prezentując temat: „Zatrącenie symbiozy pomiędzy mądrością a nauką w czasach nowożytnych i współcześnie” („Der Verlust der Symbiose von Weisheit und Wissenschaft in Neuzeit und Gegenwart”), przez co dał szerszy kontekst dla Kuzańczykowej koncepcji mądrości.

Profesor Stallmach zauważył, że przejście Zachodu u progu starożytności greckiej od „mitu” do „Logosu” zrodziło pragnienie mądrości w postaci filozofii. W czasach nowożytnych pojawia się natomiast dążenie do coraz pełniejszego, dokładniejszego poznania w każdej z istniejących dziedzin wiedzy. Ponadto żywotną miłość mądrości utożsamia się z celem zdobycia całościowej wiedzy o świecie. Powyższy trend prowadzi poszczególne nauki przyrodnicze zarówno do znaczących przemian w duchu metody kwantytatywno-matematycznej, jak też do wielkich sukcesów badawczych i ciągłego rozszerzania możliwości technicznych.

W czasach późniejszych – tzn. w XIX i na początku XX w. – miejsce wiarygodności poznania i euforii dla postępu zajmuje poczucie niesmaku, ale nie tyle z powodu gwałtownego rozwoju nauk czy też braku technicznych możliwości dla spożytkowania ich rozlicznych osiągnięć, ile głównie dlatego, iż nauki nie dają odpowiedzi na podstawowe pytania o sens istnienia człowieka. Celem wytłumaczenia potęgującego się niezadowolnienia względem postaci nowożytnej nauki profesor Stallmach odwołał się do myśli Schelera i Heideggera, a na zakończenie swego wystąpienia w syntetyczny sposób ukazał główne przyczyny rozbratu pomiędzy mądrością i wiedzą w czasach nowożytnych. Jego zdaniem stanowiły je:

1. zawężenie nauk spowodowane możliwościami poznawczymi i matematycznym modelem nauk;
2. mechanistyczny redukcjonizm;
3. pragmatyzm;
4. eksplozja specjalizacji;
5. scjentyzm przy zagubieniu doświadczeń egzystencjalnych i transcendentnych.

Dotychczas zdobyte sympozjalne owoce wymiany myśli zamknął, znacznie poszerzając kontekst interesującej nas tematyki i pośrednio uwydatniając oryginalność myśli Mikołaja z Kuzy, wykład japońskiego profesora Kazuhiko Yamaki z uniwersytetu w Wakayama: „Kuzańczykowa koncepcja mądrości w zestawieniu z sapiencjalną tradycją Azji Wschodniej” („Die cusanische Weisheitskonzeption in Vergleich zur Ostasiatischen Weisheitstradition”).

Zestawiając Kuzańczykową koncepcję mądrości ze wschodnią koncepcją myśliciela Lao-Tse, prezentowaną w Europie poprzez dwa niemieckie przekłady jego dzieła *Tao te king* (V von Straussa i R. Wilhelma), profesor Yamaki doszedł do następujących wniosków:

1. Obu myślicielom jest wspólne pojęcie *docta ignorantia*;
 2. Analizując pojęcie mądrości, referent dostrzegł zbieżną dla obu myślicieli jej transcendentno-immanentną wizję;
 3. Zasadniczo wspólne treści przypisywali obaj myśliciele motywacjom laika poszukującego mądrości, z tym, że Lao-tse akcentował tu dobitnie jego samotność;
 4. Bardzo dobitnie akcentowana przez Lao-tse transcendentna wizja mądrości, która nie ma nic wspólnego ze światem, tłumaczyła samotność laika w trudzie jej zdobywania, u Kuzańczyka przeciwnie – wiedza pełniła względem mądrości rolę komplementarną, stąd to laik poszukiwał jej we wspólnocie z innymi.
- Ponadto na bogactwo sympozjalnych owoców składały się ciekawe dyskusje nad prezentowanymi referatami oraz kularowe rozmowy.